

IJTIMOIIY DAVLATDA DINIY TA'LIM VA VIJDON ERKINLIGINI TA'MINLASHNING ILMIY-KONSEPTUAL TAHLILI

Abdullayev Azimjon Ashurvoy o'g'li

University of Business and Science

oliy ta'lim tashkiloti Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi (PhD)

Annотatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy davlat sharoitida diniy ta'lim, vijdon erkinligi, dunyoviylik, huquqiy kafolat va fuqarolik jamiyati institutlari o'rtasidagi o'zaro nisbat ilmiy-konseptual jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda vijdon erkinligi faqat shaxsning muayyan dinga e'tiqod qilish yoki e'tiqod qilmaslik huquqi sifatida emas, balki inson qadrini e'tirof etuvchi, ijtimoiy adolatni ta'minlovchi, ma'naviy ehtiyojlar va huquqiy tartib o'rtasida muvozanat yaratadigan kompleks konstitutsiyaviy qadriyat sifatida talqin qilinadi. Maqolada diniy ta'limning ijtimoiy-ma'rifiy vazifasi, uning dunyoviy ta'lim tizimi bilan chegaradosh nuqtalari, diniy savodxonlikni oshirish va mutaassiblikning oldini olishdagi funksional ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, O'zbekiston tajribasi ijtimoiy, huquqiy va dunyoviy davlat tamoyillari uyg'unligida tahlil qilinib, diniy ta'lim va vijdon erkinligini ta'minlashda normativ tartib, ma'rifiy siyosat, tolerantlik madaniyati hamda institutsional hamkorlikning metodologik ahamiyati asoslanadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy davlat, diniy ta'lim, vijdon erkinligi, dunyoviylik, diniy bag'rikenglik, huquqiy kafolat, fuqarolik jamiyati, ma'rifiy siyosat, konfessiyalararo totuvlik.

НАУЧНО-КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И СВОБОДЫ СОВЕСТИ В СОЦИАЛЬНОМ ГОСУДАРСТВЕ

Абдуллаев Азимжон Ашурвой оглы

University of Business and Science

преподаватель кафедры социальных наук высшего образовательного учреждения (PhD)

Аннотация. В статье осуществлен научно-концептуальный анализ соотношения религиозного образования, свободы совести, светскости, правовых гарантий и институтов гражданского общества в условиях социального государства. Свобода совести рассматривается не только как право личности исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, но и как комплексная конституционная ценность, обеспечивающая признание человеческого достоинства, социальную справедливость, баланс между духовными потребностями и правовым порядком. В работе раскрывается социально-просветительская функция религиозного образования, его границы с системой светского образования, а также значение религиозной грамотности в предупреждении фанатизма и радикализации. Опыт

Узбекистана анализируется через призму взаимосвязи принципов социального, правового и светского государства.

Ключевые слова: социальное государство, религиозное образование, свобода совести, светскость, религиозная толерантность, правовые гарантии, гражданское общество, просветительская политика, межконфессиональное согласие.

SCIENTIFIC AND CONCEPTUAL ANALYSIS OF ENSURING RELIGIOUS EDUCATION AND FREEDOM OF CONSCIENCE IN A SOCIAL STATE

Abdullayev Azimjon Ashurov o'g'li

University of Business and Science

*Lecturer at the Department of Social Sciences of a Higher Education Institution
(PhD)*

Abstract. *The article provides a scientific and conceptual analysis of the relationship between religious education, freedom of conscience, secularism, legal guarantees and civil society institutions in the context of a social state. Freedom of conscience is interpreted not only as an individual's right to profess any religion or not to profess any religion, but also as a complex constitutional value that protects human dignity, social justice and the balance between spiritual needs and the rule of law. The paper reveals the social and educational function of religious education, its boundaries with secular education, and the role of religious literacy in preventing fanaticism and radicalization. The experience of Uzbekistan is examined through the interrelation of social, legal and secular state principles.*

Keywords: *social state, religious education, freedom of conscience, secularism, religious tolerance, legal guarantees, civil society, enlightenment policy, interfaith harmony.*

KIRISH

Ijtimoiy davlat konsepsiyasi zamonaviy konstitutsiyaviy taraqqiyotning eng muhim nazariy asoslaridan biri bo'lib, unda davlatning vazifasi faqat huquqiy tartibni saqlash yoki iqtisodiy munosabatlarni boshqarish bilan cheklanmaydi, balki inson qadrini ulug'lash, fuqarolarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini muvozanatli ta'minlash, jamiyatda ijtimoiy adolat, birdamlik va teng imkoniyatlar muhitini shakllantirishga qaratiladi. Shu ma'noda diniy ta'lim va vijdon erkinligini ta'minlash masalasi ijtimoiy davlatning insonparvar mohiyati bilan bevosita bog'liqdir. Chunki vijdon erkinligi shaxsning ichki e'tiqodi, dunyoqarashi, ma'naviy tanlovi va axloqiy o'zini anglash huquqini ifodalaydi; diniy ta'lim esa mazkur huquqning ma'rifiy, madaniy va tarbiyaviy jihatdan ongli amalga oshirilishiga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy institut sifatida namoyon bo'ladi[1].

O'zbekiston Respublikasining yangilangan konstitutsiyaviy makonida davlatning suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat sifatida belgilanishi diniy ta'lim va vijdon erkinligini ilmiy tahlil qilish uchun yangi konseptual asos yaratadi. Ijtimoiylik tamoyili insonning ma'naviy ehtiyojlarini e'tirof etishni, huquqiylik tamoyili ularni qonun bilan kafolatlashni, dunyoviylik tamoyili esa davlat boshqaruvida diniy qoidalar emas, balki Konstitutsiya va qonun ustuvorligini ta'minlashni anglatadi[2]. Demak, mazkur uch tamoyil bir-birini inkor etmaydi, aksincha, vijdon erkinligi va diniy ta'lim sohasida muvozanatli, bag'rikeng va mas'uliyatli davlat siyosatini shakllantirishga xizmat qiladi. Aynan shu nuqtada ilmiy muammo paydo bo'ladi: diniy ta'limni qo'llab-quvvatlash bilan dunyoviy ta'lim tizimining konstitutsiyaviy chegaralarini saqlash, e'tiqod erkinligini kengaytirish bilan diniy majburlash, mutaassiblik va diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik o'rtasidagi nozik nisbat qanday asoslanishi lozim?

Mavzuning dolzarbligi bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, globallashtirish, axborot oqimlarining jadallashuvi va raqamli kommunikatsiyalar kengayishi natijasida diniy bilimlar turli sifat va mazmundagi manbalardan olinmoqda; bu esa diniy savodxonlik, tanqidiy fikrlash va huquqiy madaniyatni oshirish zaruratini kuchaytiradi. Ikkinchidan, yosh avlodning ma'naviy immunitetini shakllantirishda diniy-ma'rifiy bilimlarning ilmiy, tarixiy va madaniy kontekstda berilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Uchinchidan, vijdon erkinligi xalqaro inson huquqlari tizimining ajralmas qismi bo'lib, uning ta'minlanishi davlatning demokratik yetukligi va fuqarolik jamiyati rivojlanganlik darajasini ko'rsatadi[3]. To'rtinchidan, ijtimoiy davlat sharoitida diniy ehtiyojlar va dunyoviy huquqiy tartib o'rtasidagi muvozanat aholining turli qatlamlari manfaatlarini uyg'unlashtirish, konfessiyalararo totuvlikni saqlash va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi.

Diniy ta'limni ilmiy-konseptual tahlil qilishda uni tor ma'noda faqat diniy marosimlar yoki aqidaviy bilimlarni o'rgatish jarayoni sifatida talqin qilish yetarli emas. Diniy ta'lim keng ma'noda shaxsning ma'naviy-axloqiy kamoloti, diniy merosni anglash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tushunish, boshqa e'tiqod vakillariga hurmat bilan munosabatda bo'lish hamda jamiyatdagi pluralistik muhitda

mas'uliyatli fuqarolik pozitsiyasini egallashiga xizmat qiluvchi ma'rifiy jarayondir[4]. Shu bois mazkur maqolada diniy ta'lim vijdon erkinligini ongli amalga oshirish, huquqiy madaniyatni rivojlantirish, diniy bag'rikenglikni mustahkamlash va ekstremistik talqinlarga qarshi ma'rifiy immunitet yaratish nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi.

Vijdon erkinligi tushunchasi ham ko'p qatlamli mazmunga ega. Uning huquqiy mazmuni har bir shaxsning xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqida ifodalanadi. Uning falsafiy mazmuni insonning ichki axloqiy tanlovi, e'tiqodiy avtonomiyasi va shaxsiy mas'uliyati bilan bog'liq. Uning pedagogik mazmuni esa fuqarolarda bag'rikenglik, muloqot madaniyati, ma'naviy tanlovga hurmat va huquqiy ongni shakllantirishdan iborat[5]. Demak, ijtimoiy davlatda vijdon erkinligini ta'minlash faqat taqiq va ruxsatlar tizimi emas, balki shaxsni ma'naviy jihatdan erkin, huquqiy jihatdan himoyalangan, ijtimoiy jihatdan mas'ul va madaniy jihatdan bag'rikeng qilib tarbiyalash jarayonidir.

Maqolaning maqsadi ijtimoiy davlat sharoitida diniy ta'lim va vijdon erkinligini ta'minlashning ilmiy-konseptual asoslarini tahlil qilish, mazkur sohada dunyoviylik, huquqiylik, ijtimoiy adolat va ma'rifiy siyosat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib berishdan iborat. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda diniy ta'lim va vijdon erkinligi masalasi faqat yuridik normalar yoki diniy institutlar doirasida emas, balki ijtimoiy davlatning umumiy falsafasi, pedagogik ma'rifat va fuqarolik jamiyati taraqqiyoti bilan uzviy bog'langan holda ko'rib chiqiladi[6]. Natijada mazkur muammo ijtimoiy barqarorlik, yoshlar tarbiyasi, huquqiy madaniyat, konfessiyalararo totuvlik va inson qadrini ta'minlashning muhim ilmiy yo'nalishi sifatida asoslanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mavzu doirasidagi ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, diniy ta'lim va vijdon erkinligi masalasi O'zbekiston ilmiy maktabida asosan dinshunoslik, huquqshunoslik, pedagogika, ijtimoiy falsafa va siyosatshunoslik kesishmasida o'rganilmoqda. Xususan, Z. Khalilovanning postsovet O'zbekistonidagi davlat maktablari, diniy ma'rifat va diniy ta'lim siyosatiga bag'ishlangan tadqiqotlari ushbu masalani dunyoviy davlat, milliy-ma'naviy meros va zamonaviy ta'lim siyosati

o'rtasidagi murakkab aloqadorlikda yoritishi bilan ahamiyatlidir. Tadqiqotchi diniy mazmundagi bilimlarning umumta'lim muhitiga kirib kelishi masalasini bevosita aqidaviy ta'lim sifatida emas, balki milliy-madaniy identitet, ma'naviy tarbiya va zamonaviy dunyoviylik konsepsiyasi bilan bog'liq jarayon sifatida tahlil qiladi. Bu yondashuv diniy ta'limni ijtimoiy davlatda shaxsning huquqiy va ma'naviy ehtiyojlarini muvozanatlash vositasi sifatida tushunish imkonini beradi[7].

R. Kuchkarovning diniy ta'lim tarixiy transformatsiyasi, imperiya va sovet davrida diniy bilimlarning cheklanishi hamda mustaqillikdan keyingi ma'rifiy islohotlar haqidagi ilmiy ishlari esa diniy ta'lim masalasini tarixiy-siyosiy va huquqiy kontekstda tushunishga yordam beradi. Uning yondashuvida diniy savodsizlik, diniy bilimlarning biryoqlama yoki norasmiy manbalardan olinishi, shuningdek, jamiyatdagi ekstremistik talqinlarning kuchayishi o'rtasidagi bog'liqlik alohida e'tiborga olinadi. Shu jihatdan diniy ta'limning ilmiy asoslangan, qonuniy, ma'rifiy va mas'uliyatli shakllari vijdon erkinligini cheklash emas, balki uni ongli va xavfsiz amalga oshirishning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi[8]. Mazkur ikki olimning qarashlari mavzu bo'yicha bir-birini to'ldiradi: Khalilova diniy ta'limning zamonaviy ta'lim siyosati va ma'naviy identitet bilan bog'liq jihatlarini ochsa, Kuchkarov diniy ta'limning tarixiy cheklanishi, huquqiy maqomi va ijtimoiy xavfsizlikdagi o'rnini asoslaydi. Shuningdek, xalqaro adabiyotlarda J. Rawls, J. Habermas, Martha Nussbaum, Tariq Modood, Ahmet Kuru kabi olimlar diniy erkinlik, dunyoviylik, jamoaviy identitet va fuqarolik tengligi masalalarini turli nazariy pozitsiyalardan izohlaydi. Ushbu qarashlar O'zbekiston sharoitida diniy ta'lim va vijdon erkinligini ijtimoiy davlat, dunyoviy boshqaruv va ma'rifiy bag'rikenglik tamoyillari asosida kompleks tahlil qilish zaruratini kuchaytiradi.

METODOLOGIK QISM

Ushbu maqolada ijtimoiy davlatda diniy ta'lim va vijdon erkinligini ta'minlash masalasini ilmiy-konseptual tahlil qilish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Avvalo, tizimli tahlil metodi yordamida diniy ta'lim, vijdon erkinligi, dunyoviylik, ijtimoiy adolat va huquqiy kafolat tushunchalari alohida hodisalar sifatida emas, balki yagona ijtimoiy-huquqiy tizimning o'zaro bog'langan elementlari sifatida o'rganildi. Mazkur metod diniy ta'limning faqat ta'limiy yoki diniy

institutlarga xos jarayon emasligini, balki fuqarolarning ma'naviy ehtiyojlari, davlatning ijtimoiy majburiyatlari, qonun ustuvorligi va jamiyat barqarorligi bilan bog'liq ko'p darajali hodisa ekanini aniqlash imkonini berdi. Ikkinchidan, qiyosiy-huquqiy metod orqali O'zbekiston konstitutsiyaviy normalari, vijdon erkinligi haqidagi qonunchilik, xalqaro inson huquqlari standartlari va dunyoviy davlatlar tajribasidagi umumiy hamda farqli jihatlar tahlil qilindi. Bu metod diniy ta'lim sohasida huquqlar va cheklovlar nisbatini, shaxs erkinligi va jamoat xavfsizligi o'rtasidagi muvozanatni aniqlashda muhim metodologik asos bo'ldi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy davlatda diniy ta'lim va vijdon erkinligini ta'minlash bir yoqlama siyosiy yoki faqat yuridik masala emas, balki inson qadri, ma'naviy ehtiyoj, huquqiy kafolat, ijtimoiy barqarorlik va ma'rifiy xavfsizlikni birlashtiruvchi murakkab konseptual tizimdir. Birinchi natija sifatida vijdon erkinligi ijtimoiy davlat sharoitida shaxsning ichki e'tiqodiy mustaqilligi va fuqarolik tengligini kafolatlaydigan asosiy konstitutsiyaviy qadriyat sifatida talqin qilindi. Bu erkinlik insonning diniy yoki diniy bo'lmagan dunyoqarash tanlovini hurmat qilish bilan birga, boshqa shaxslarning huquqlari, jamiyat xavfsizligi va qonuniy tartib bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirilishi kerak. Ikkinchi natija sifatida diniy ta'limning ijtimoiy-ma'rifiy funksiyasi aniqlashtirildi. Diniy ta'lim ilmiy asoslangan, qonuniy va ma'rifiy shaklda tashkil etilganda, u fuqarolarda diniy savodxonlik, tarixiy xotira, axloqiy mas'uliyat, bag'rikenglik va turli e'tiqod vakillariga hurmat hissini rivojlantiradi. Aksincha, diniy bilimlarning nazoratsiz, biryoqlama yoki radikal talqinlar orqali olinishi ma'naviy bo'shliq, manipulyatsiya va ijtimoiy ziddiyatlar xavfini kuchaytirishi mumkin.

MUHOKAMA

Mavzu yuzasidan xalqaro ilmiy bahslarda ikki yirik nazariy pozitsiya alohida ajralib turadi. Birinchi pozitsiyani Jürgen Habermasning "postsekulyar jamiyat" haqidagi qarashlari bilan izohlash mumkin. Habermasga ko'ra, zamonaviy demokratik jamiyatlar diniy dunyoqarashni jamoat maydonidan butunlay siqib chiqarishi emas, balki diniy va dunyoviy tafakkur o'rtasida tarjima, muloqot va o'zaro anglash mexanizmlarini yaratishi lozim[9]. Uning nazariyasida diniy fuqarolar ham,

dunyoviy fuqarolar ham umumiy siyosiy muhokamada ishtirok etishga haqli; biroq davlat qarorlari hamma uchun tushunarli, umumfuqarolik asosiga ega bo'lgan dalillar bilan asoslanishi kerak. Bu yondashuv ijtimoiy davlatda diniy ta'limni ma'naviy resurs sifatida e'tirof etadi, lekin uni konstitutsiyaviy huquq, demokratik muhokama va umumiy fuqarolik makoni bilan uyg'unlashtirishni talab qiladi. Habermas nuqtayi nazaridan diniy ta'lim vijdon erkinligini kuchaytirishi mumkin, agar u yopiq aqidaviy izolyatsiya emas, balki tanqidiy tafakkur, axloqiy muloqot va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirsa.

Ikkinchi pozitsiya Martha Nussbaumning "vijdon erkinligi va qobiliyatlar yondashuvi" bilan bog'liq. Nussbaum shaxsning vijdon erkinligini inson qadr-qimmatining markaziy elementi sifatida talqin qiladi va davlatning vazifasi fuqarolarga o'z e'tiqodiy hamda ma'naviy hayotini erkin shakllantirish uchun real imkoniyatlar yaratishdan iborat deb hisoblaydi. Uning qarashida diniy erkinlik faqat rasmiy ruxsat emas, balki diskriminatsiyasiz yashash, ta'lim olish, ijtimoiy hayotda ishtirok etish va o'z e'tiqodini zo'rvonliksiz ifodalash imkoniyati bilan bog'liq. Habermas va Nussbaum o'rtasidagi polemik farq shundaki, Habermas ko'proq jamoat muhokamasi, kommunikativ aql va dunyoviy asoslangan siyosiy qarorlar muammosiga urg'u bersa, Nussbaum shaxsning ichki erkinligi, qadr-qimmatini va davlatning ijobiy majburiyatlariga e'tibor qaratadi[10]. Ijtimoiy davlat uchun har ikki pozitsiya muhimdir: Habermas yondashuvi diniy ta'limni demokratik muloqot va dunyoviy huquqiy tartib bilan bog'lasa, Nussbaum yondashuvi vijdon erkinligini insonning real imkoniyatlari, ta'limga kirish va ijtimoiy himoya bilan uyg'unlashtiradi. O'zbekiston sharoitida ushbu ikki nazariy pozitsiya diniy ta'limning qonuniy chegaralarini, dunyoviy davlatning betarafliгинi, fuqarolarning e'tiqod erkinligini va ijtimoiy-ma'rifiy siyosatning insonparvar vazifalarini birgalikda asoslash imkonini beradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy davlatda diniy ta'lim va vijdon erkinligini ta'minlash inson qadrini ulug'lash, ijtimoiy adolatni mustahkamlash, dunyoviy huquqiy tartibni saqlash va fuqarolarning ma'naviy ehtiyojlarini qonuniy asosda ro'yobga chiqarishning muhim yo'nalishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Yusupov A. O 'ZBEKISTONDA YOSHLAR IJTIMOIYLASHUVIDA MILLIY-SIYOSIY MENTALITETNING O 'RNI //QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI. – 2024. – T. 13. – C. 223-224.
2. Saparov B. et al. YOSHLARNI VATANVARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHDA JADIDCHILIK G 'OYALARINING O 'RNI //HARBIY PEDAGOG. – 2024. – T. 1. – №. 2. – C. 46-52.
3. Файбуллаевич У. Ф. Milliy mentalitet va yoshlar madaniyatidagi o 'zgarishlar. – 2023.
4. Salieva Z. T. Ijtimoiy pedagogika //T.: " Adabiyot uchqunlari. – 2019. – T. 189.
5. Yo'ldoshboyev M. YOSHLAR DUNYOQARASHINI YUKSALTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI //Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – Т. 4. – №. 11 (Special Issue). – С. 306-313.
6. Ruzmetova D. YOSHLAR DUNYOQARASHIDA DIN VA AXLOQNING O 'ZARO MUTANOSIBLIGI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL //Academic research in educational sciences. – 2024. – Т. 5. – №. 12. – С. 287-294.
7. Sadullayev U., Muyiddinov B., Boltayev O. YOSHLAR DUNYOQARASHI SHAKLLANISHIDA MILLIY TARBIYA VA TA'LIMNING AHAMIYATI //Modern Science and Research. – 2025. – Т. 4. – №. 1. – С. 59-67.
8. Djurayev L., Sattorov M. IJTIMOIIY NAZORAT VA TARTIB YOSHLAR IJTIMOIIY BARKAMOLLIGINI TA'MINLASHDA MUHIM ME'ZON //Journal of universal science research. – 2025. – Т. 3. – №. 6 (SPECIAL ISSUE). – С. 381-390.
9. Ro'ziboyeva A. PEDAGOGIK TA'LIM SOHASIDA YOSHLARNING DUNYOQARASHI VA XULQ-ATVORIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR //Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2025. – Т. 4. – №. 12. – С. 4-6.
10. RASULOV R. O 'ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING YOSHLAR DUNYOQARASHI SIYOSIY IJTIMOIIYLASHUVIGA TA'SIRI //«АКТА NUUZ». – 2025. – Т. 1. – №. 1.4. 1. – С. 169-171.